

Gombos fa. Táncegyüttesünk egy koreográfia tanulása során találkozott a következő mezőszégi népdallal:

Édesanyám, ha meguntál tartani,
Vigyél engem a vásárba eladni.
Adjál oda a legelső kérőnek,
Mér nem adtál engem a szeretőmnek?

Ha az Isten nem egymásnak teremtett,
Mért is adott a szívünkbe szerelmet?
Adott volna szívünkbe egy *gombos fát*,
Bús gerlice azon sírná ki magát.

Eddig soha nem találkoztunk olyan dalszöveggel, amelyet ne értettünk volna, most azonban komoly problémába ütköztünk. A *gombos fa* szókapcsolat számunkra értelmezhetetlen volt, ezért utánajártam, hogy szerepelhet-e a *gombos* jelző a szövegben, és ha igen, mit jelent.¹

Maga a *gomb* valószínűleg hangfestő eredetű szó, egy nagyon népes, de bizonytalan eredetű szócsaláddhoz tartozik, melynek tagjai a *gombolyag*, *guba*, *gubacs*, *gubó*, *gumó*, *gomoly* stb., és ide tartozik még a *gob* hangátvetéses alakpárja, a *bog* is. Magas hangrendű párja a *gömb*. Az eredet kérdésében a vélemények megoszlanak. BÁRCZI GÉZA szerint a szó a gömbölyűséget, gömbölyded alakba való tömörülést jelentő *gom-*, *gum-* (*göm-*, *güm-*) ismeretlen eredetű tő származéka (SzófSz.). „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” (TESz.) szerint a *gob*-ba toldódott be a nazális, akárcsak a *göb* ~ *gömb* esetében; az „Etimologisches Wörterbuch des Ungarischen” (EWUng.) mindkét kialakulási lehetőséget megadja. Mindhárom szótár valószínűsíti a finnugor eredetet. A *gomb* jelentései nagyobb részben a csomósodás képzelet alapján fejlődtek ki. Az „Erdélyi magyar szótörténeti tár” (SzT.) húsz, a TESz. kilenc jelentést közöl, napjaink értelmező szótárai már csak négyet vagy kettőt. Régen a szó jelölhetett fülcimpát, szemgolyót, férfi hajfonadék csomóját, valaminek gömb alakú végét, asztallábgolyót, bádogból készült gömböt, a templomtorny tetén lévő csillagot stb. A ma általánosan elterjedt ’ruhagomb’ jelentés a ’görcs, csomó’ jelentés specializálódásával alakult ki, mert a gombok eredetileg gömb alakúak voltak (vö. TESz., SzT. *gomb*).

A *gombos fa* esetében két értelmezési irányba indulhatunk el.

A z e g y i k l e h e t ő s é g az, hogy a *gombos fa* itt egy faragott oszlopot, fejfát jelent. A fából készült sírjelek – általában a sírjelek – kutatása kedvelt témája a magyar néprajztudománynak. Számos írás jelent már meg a fejfákkal kapcsolatban, és talán épp emiatt nehéz tisztán látni, mert a *gombosfa*, *gombfa* elnevezést szinte minden kutató más értelemben használja. BALASSA IVÁN a magyar temetőkről szóló monográfiájában azt írja, hogy a *gomb*, *gombfa*, *gombosfa* elnevezés olyan szokatlan, hogy még a néprajzi gyűjtők sem jegyezték fel mindig, még ott sem, ahol pedig biztos, hogy találkoztak vele (1989: 66), és a TESz. sem foglalkozik vele, pedig *fejfa* és *kopjafa* címszót is felvettek (i. m. 62). A *gombosfa* formájában a kutatók általában egyetértenek: „a többnyire négyzetes metszetű, körül faragott testen a *gomb* és csillag a legjelentősebb forma, mely a református valláshoz való tartozást jelöl. Ehhez további nemet, helyenként kort jelölő jelek is társulnak” (i. m. 68).

A történeti adatokon végigtekintve BALASSA IVÁN arra a következtetésre jut, hogy „sokféle példakép állhatott” a *gombfa*, *gombosfa* előtt a templomtornyokat, vagy kúriákat díszítő gomboktól a *gombban* végződő rózsakaróki (i. m. 67). „A magyar nyelvjárások at-

¹ Az említett koreográfia Sebő Ferenc – Halmos Béla – Timár Sándor „Vajdakamarási táncok” című alkotása. A Bartók Táncegyüttes számára készült 1979-ben, mi egy régi felvétel alapján tanultuk meg. A dalszövegben együttesvezetőnk emléke szerint – ő táncolta évtizedekkel ezelőtt – *gombos fa* szerepel. A dalt minden erőfeszítésem ellenére eddig még nem találtam meg. Annyit sikerült kiderítenem, hogy Gyulatelkéről származik, és Timár Sándor gyűjtötte. SEBŐ FERENC-nek köszönöm a segítséget.

lasza” (MNYa.) fejfákkal kapcsolatos térképlapjának (592) elemzésekor a következőket állapítja meg: „A *gomb*, *gombfa*, *gombosfa* a reformátusok által lakott kisebb-nagyobb összefüggő területeken ismert, máshol csak szórványosan bukkan fel, de eddig még sohasem jegyezték fel a Dunántúlon. Így saját tapasztalatom szerint kizárólagos Erdővidék (v. Háromszék és Udvarhelyszék) falvainak temetőiben, de máshol is előfordul Udvarhelyszéken (Siklód, Korond stb.). Kalotaszeg (v. Kolozs megye) egy másik olyan terület, ahol – különösen régebben – elég általánosan használták (pl. Magyarbikal, Bánffyhunrad, Magyarvalkó, Magyarókerke stb.). Szilágyságban is elég gyakran látszik (Zilah, Szilágybagos, Szilágynagyfalu, Érszentimre stb.). Egy-egy helyen az Alföld keleti szélén is fel-felbukkan, így Biharban (Nagykerek, sőt a Hajdú megyei Vámospércsen *gombfa*). A két utóbbi helyen túl, a mai határaink között két nagyobb összefüggő területen lehet kimutatni. Az egyik Abaúj (Telkibánya, Pusztafalu stb.) és Borsod megye északi részén (Szinpetri, Sajókaza, továbbá az Aggteleki-karszt területén) is sokszor előfordul. A másik a Duna–Tisza köze és az ahhoz kapcsolódó területek (pl. Nagykörös [!], Cegléd, Monor, Ócsa, Szentes stb.), ahol *gombosfa* néven emlegetik. Legnyugatibb, egyedülálló előfordulása Bajka (v. Bars m., Léva közelében). E néhány adat is mutatja, milyen széles körben ismert ez a szó” (BALASSA 1989: 69).

Fejfa és madár kapcsolatával KÓS KÁROLY foglalkozott, ő a fejfa csúcsára faragott sarlóban vagy félholdban egyszerűsödött madáralakot lát (KÓS 1975: 184).

Néhány népdalban szövegszerűen is megjelenik a fejfa. „Ha meguntad, rózsám, velem életédet / Csináltass koporsót, s temess el engém, / Ird fél a *fejfám*-ra: itt nyugszik egy árva, / Kinek szeretetbe történt az halála” (Andrásfalva, lásd: BARTÓK–KODÁLY é. n. 59). „Rózsám ha meghalok tégy egy annyit értem / Hogyha nem is sajnálsz sirassál meg engem / ne sirassál rózsám ott hol sokan látnok / Sir’ ki két szemedet magános *fejfámnok*” (Szék, vö. LAJTHA 1954: 204).

A másik értelmezési lehetőség az, hogy a népdalbeli gerlice egy élő, rügyező fán sírdogál. Azt gondolnánk, hogy a fejfa és temető képe jobban összeillik a szomorúsággal, nem feltétlen áll távol azonban az élő fa sem a temetőtől. Régen szokásban volt – valószínűleg egész Európában – az a gyakorlat, hogy a sírra élő fát ültettek, vagy a halottat egy fa tövében temették el (BALASSA 1989: 48–50). A halott és a sírjából kinövő fa vagy virág kapcsolatát több folklór alkotás is jól szemlélteti, például a jávorfa furulyáról vagy hegedűről szóló mese, illetve azok a balladák, amelyben a sírról nőző liliom megszólítja a szívtelen anyát. Ide kívánczik Petőfi Sándor „János vitéz”-e is, amelyben az Iluska sírjáról szakított rózsza változik át a lánnyá.

Egy virág három esetben lehet gomb, gömb alakú: amikor bimbó, ha gombvirággá válik, vagy ha a szirmok lehullása után a bibe megvastagszik, mint például a csipkebogyó esetében.

A gombvirágzat növénytani kategória, ilyenkor a nyeletlen virágok kurta, gyakran vastag tengelyen gömb alakban helyezkednek el (ÉrtSz. *gombvirágzat*). A lóherének például gombvirágzata van, a „Koppány menti tájszótár” egyik adatközlője ezért mondhatta a következőt: „Régente vetettek *gombos*-t is minálunk, mer az nagyon jó takarmány vót, a lovak nagyon szerették. *Gombos fenyer*-nek is monták esztet” (SZABÓ 2000. *gombos*).

A XIX. században megjelent szótáraink még tartalmazzák a *gomb*-nak egy olyan jelentését, amely később a köznyelvben elhomályosult. A CZUCZOR–FOGARASI-féle szótárban azt olvassuk, hogy a *gomb* „általán gömbölyű, csomó alakú test, mely más testek kinövése vagy függeléke vagy ékessége stb” (CZF. *gomb*). Ide kapcsolható például a „Kiskánizsai szótár”

(MARKÓ 1981.) címszava, ahol a *gomb* – többek között – a ’<levágott fában> az ágak helyén lévő, hasadást gátló csomó’ (*gomb*), és a Bárszentmihályfáról való ’növényi száron, pl. nádszálon, szalmaszálon kidudorodó rész, bütyök’ jelentés (ÚMTsz. *gomb*). A „Magyar értelmező kéziszótár” (ÉKsz.¹) is hasonló, ’fán, növényen nőtt bütyök, dudor’, jelentést tulajdonít a már említett *bog*-nak, igaz, hogy választékosnak minősíti (*bog*). A CZF. azonban nem fával, hanem virággal kapcsolatos példát hoz erre a jelentésre: „Gombja van az elhullott szirmu virágnak”. BALLAGI MÓR is azt írja, hogy a *gomb* a „szirmok elhullása után a növény szárának végén maradt gümő” (*gomb* a.). Ebben a jelentéskörbe tartozik a *bimbó* és a *rügy* is, amelyek szintén a növények kidudorodó részét jelölik. Meg kell jegyezni, hogy szótárakból adatolható még egy negyedik, növényekkel kapcsolatos jelentés is, az ’almaszerű apróbb gyümölcs’, amely SZENCI MOLNÁR ALBERT 1604-es latin–magyar szótárában fordul elő (TESz. *gomb*).

A *gombos* előtag a tájszótárakban a gyakran előforduló *gombos rokolya*, *gombos nyoszolya*, *gombos ajak*, *gombos haj*, *gombos nadrág*-on túl a növényekkel kapcsolatban is megjelenik. Például Nagycétényben a réti boglárkát *gombosvirág*-nak, Lovászpatonán a százsorszépet *gombostűvirág*-nak, Veszprémben és Szentgálon a bojtortjanszerbtövist *gombos pöszerce*-nek, Bősárkányban egy buzogányos kákafajtát *gomboscsuhu*-nak, Magyarlapádon a szürke aszatot *gambaskóré*-nek nevezték. (ÚMTsz. *gombos*). Ezekben az estekben valószínűleg a formára vagy a méretre utal a jelző.

A *gombos* jelzővel ’bimbós’ értelemben népdalokban találkozunk. Több moldvai dal is ismerünk, ilyen például a több településen is felgyűjtött „Pirosz, pirosz szögfü / *Bongosz murujánna*...” kezdetű (Trunk, Bogdánfalva, MNT. 4: 77–82), vagy egy Klézséről származó dal: „Láttál-e, édesem, / Csipkebokron rúzsát, / Csipkebokron rúzsát / *Bongos marojánát*” (OLOSZ 1982: 114). A majoránnára nem vonatkozhat a *gombvirágzat*, mert az ajakosak családjába tartozik, és teljesen más a felépítése. Az itt megjelenő *bong* szó a *gomb* hangátvetéses változata, amelyet a hétfalusiak és a csíki székelyek is használtak ’ruhagomb’ értelemben, és a Csallóközből is van rá példa (MTsz. *gomb*). Moldvából azonban a dalokon kívül más adatok is vannak arra, hogy a szót ’bimbó’, illetve ’rügy’ jelentésben is használták. CSÜRY BÁLINT bogdánfalvi növénynévközlésében a *bong*, *bongosz* szavaknak a ’bimbó, bimbós’ jelentést tulajdonítja (MNy. 1933: 249). Helykímélés miatt azonban sajnos nem közöl szövegeket, csak a szavak jegyzékét, így lehet, hogy ő is a népdalból veszi a példát, mert a moldvai csángókról írt tanulmányában idézi a dalszöveget (CSÜRY 1930.). MÁRTON GYULA egy írásában „A moldvai csángó nyelvjárás atlaszá”-nak gyűjtésekor előkerült szópárokat elemzi, és hosszú adattárat közöl. Eszerint a ’rügy’-re Magyarfaluban a *bong* : *binygyo* : *mugúr*, Külsőrekecsinben a *mugur* : *bong*, Forrófalván a *mugur* : *bog* szavakat használták (1960: 290).

A *gombos majoranná*-val találkozunk még egy szennai népdalban: „Haja, haja, *gombos majoránna* / Kötényembe hullik a virággya...” (ÚMTsz. *gombos*), és az „Ormánysági szótár”-ban (OrmSz.) is, a szótár azonban nem ad sem magyarázatot, sem jelentést.

Kiskanizsáról is több adatunk van. A „Kiskanizsai szótár”-ban olvasunk olyan példamondatokat, amelyek ’rügy’, ’rügyes’, ’rügyezni’ jelentésben használják a szót vagy képzett alakjait. „Má látnyi a *gombot* az ágain.” „Má ollan *gombossag* vótak a fák, de asztán ē is fattak.” „Amikò má kezd *gomboznyi* akko árt má neki a hideg” (MARKÓ 1981. *gomb*, *gombos*, *gombozik*). Ugyanitt mondják a szőlő rügyére a *szöm*-mel együtt a *gomb*-ot is (MARKÓ 1955: 29, 5. ábra).

A „Székely nyelvföldrajzi szótár” gyűjtői a *rügyezik* szó szinonimái között a *gomboddzik*-ot is válaszul kapták az udvarhelyszéki Bétán (GÁLFFY–MÁRTON 1987. *rügyezik*). „A romániai magyar nyelvjárások atlaszá”-nak azon kérdésére, hogy „Mit csinál a fa kora tavasszal, amikor az ágakon kis dudorodások jelennek meg?”, csak Bogdánfalván válaszoltak a *gomb*-bal összefüggő *bongaddzik* szóval, a többi kutatóponton általában a *rügyezik* különféle alakváltozataival. Egy-két válaszban a *bog* ~ *bug* tő szerepel (Feketelak: *bogazik*, Nyárádszentmárton: *bogzik*, Györgyfalva: *bugázik*), egyben a *bogyó* (Héderfája: *bogyóddzik*), néhányban pedig a *bimbó* alakváltozatai (RMNyA. 2: 396. *rügyezik*).

Érdekes kérdés, hogy vajon milyen jelentésben szerepel a Weszprémi-kódexbe fűzött papírcsík a *gombom* szó. A hasonmás kiadás bevezetőjében PUSZTAI ISTVÁN a következőket írja: „a csonka fasciculusnak a közepén (tehát a 108. és 109. lap között) van befűzve az a 20 mm széles papírcsík, amelyre valaki – talán a 17. században – felülről lefelé haladva két oszlopban a következőket jegyezte be: *s vüem lolköm viragom czinigem araniom gombom ágom leuelem*” (WeszprK. 9). HORVÁTH JÁNOS szerint „a kódexirodalomra vonatkozó tanítások között nincs népszerűbb, kedveltebb és megrögzöttebb annál, mely szerint a Weszprémi-kódex egyik leírója valami virágének-félét firkantott volna be kódexébe másolás közben, mégpedig ezt: »szüvem, lölköm, virágom, cinigém«, meg ezt: »aranyom, gombom, ágom, levelem«” (HORVÁTH 2005: 571). A kárhoztató hangnem nem elsősorban a virágének műfaj ellen szól, hanem annak a nézetnek, hogy a kódextulajdonosok ne tisztelték volna annyira a szent szöveget, hogy ilyen profán dalrészletet jegyezzenek fel mellé. HORVÁTH JÁNOS valószínűleg a műfaji besorolással sem ért egyet, mert később a kérdéses szakaszt „szölongatások”-ként említi (i. m. 572). Hasonlóan járnak el a hasonmás kiadás készítői, akik „kedveskedő szavak”-ról beszélnek (i. m. 11). A szövegösszefüggésből (virág, ág, levél) – attól függetlenül, hogy virágének-töredékkel van-e dolgunk vagy nem – következtethetünk arra, hogy esetleg itt is ’rügy’ vagy ’bimbó’ jelentésben szerepel a *gomb*.

Az is kérdés, hogy feltételez-e *gomb* és *bimbó* között összefüggést a CZUCZOR–FOGARASI-féle szótár két megállapítása. A *bimbó*-ról azt állítja, hogy „a béres legények kedvesb ökrök elnevezésére használják”, a *gombos* címszónál pedig megjegyzi, hogy „egyik szokottabb neve az igás ökörnek” (*bimbó, gombos*). A *Gombos* indítékát tudjuk, a Hortobágyon és környékén így nevezték meg a szarvállást, vagy magát a szarvasmarhát, amelynek szarva hegye kicsit kifelé hajlott (ÚMTsz. *gombos*), máshol azt a bikát, amelynek szarva végére fémgombot húztak (IMPLOM 1978: 124). A *Bimbó* napjainkban gyakoribb, talán azért, mert már tehéneknek is adják annak következtében, hogy elvesztette eredeti jelentését (sőt Karcsán lónak, sertésnek és kutyának is, vö. NAGY 1981: 9). Népszerűségét növelheti az a tény, hogy szívesen neveznek el szarvasmarhákat virágokról (pl. *Hóvirág, Orgona, Narcisz, Pitypang, Szégfű*, l. BOHA 1983: 9), és az, hogy a borjak gyakran öröklik anyjuk nevét (EGYED 1983: 4). MÁRTON GYULA szerint elsősorban olyan tehének adják, amelynek fejlett emlői vannak (1945: 17), de a legtöbb állatnévgyűjtemény a felderítetlen nevek közé sorolja (vö. KNAUSZ 1981.; PAULUSZ 1981.; NAGY 1981.; BOHA 1983.; GYERGYÁK 1986.). Az előbbi magyarázat azonban annak köszönhető, hogy már elhomályosult az eredeti jelentés, amelyre IMPLÓM JÓZSEF hívta fel a figyelmet. A szarv alakja, állása, minősége alapján adott „marhanevek kialakulása a következőképpen történhetett: A gazda látta, hogy a borjú bimbószarvú. A *bimbószarvú üsző*-t röviden *bimbó üsző*-nek mondta, majd még rövidebben *bimbó*-nak emlegette. Végül is az üszőn rajta maradt a *Bimbó* tulajdonnév” (IMPLOM 1978: 123).

A *Bimbó*-hoz és a *Gombos*-hoz hasonlóan a szarv milyenségére utalnak például a *Balog*, *Cibak*, *Csobán*, *Gyertyás*, *Hegyes*, *Villás* nevek is (i. m. 123–5). Arra azonban ÍMPLOM nem ad bővebb magyarázatot, hogy a *bimbószarv* hogyan nézett ki, így tehát csak annyi biztosat mondhatunk a *Gombos* és *Bimbó* szarvasmarhanevek kapcsolatáról, hogy eredetileg mind a kettő eredetileg az állat szarvának alakjára utalt.

Az *mb* hangkapcsolat miatt felmerül, hogy a *bimbó* és a *gomb* között esetleg alakí öszszefüggés is van. A TESz. azt írja, hogy a *bimbó* kialakulásának módja nincs mindenben tisztázva, és a *gomb* származékaként való magyarázata kevésbé valószínű (vö. *bimbó*). A növényi részek elnevezése nagyon távoli múltba vezet, különösen nehéz kérdés a hangfestő eredet. Onomatopoeitikus szavak esetében lehet, hogy nem állapítható meg sorrendiség, mindegyik hat a másikra.

Sok olyan népdal ismert, amelyben gerlicék vagy madarak fákra szállnak. „Ej ha én most bús gerlice lehetnék / Mindig szomorúfűzfára fészkelnék” (Mezőség, JÁRDÁNYI szerk. 1961: 49). „Bujdosik az árva madár / Éggyik ágról másikra száll” (általános, i. m. 191). „Kiskertemben cserfa zöldül / Tetejibe vadgalamb ül / Hogyne sírnék a babámért? / Mikor ő is a párjáért?” (Hévíz, OLOSZ 1982: 76). „Illyefalva szép helyt vagon. / Közepibe templom vagon. / A szélein rózsás csipke. / Rászállott egy bús gilice” (ORTUTAY – KATONA 1970. 1: 232). Olyan dal is van, amelyben a madár valakinek a sírhelyéről ad hírt: „Orditai zöld erdő, zöld erdő, / Abba vagon csipkebokor-vessző, / Arra reászállott bús gerlice, / Arra reászállott bús gerlice. // Körme között úti cédulája, / Körme között úti cédulája, / A szájával mindazt magyarázza, / Itt fekszik egy szerencsétlen árva” (Lészped, FARAGÓ – JAGAMAS é. n. 234).

A fejfa mint kép, jobban illik a dal mondanivalójába, nyelvi alapon azonban lehet szó rügyező fáról is. Az élő fára szálló madár képe sokkal természetesebb, és gyakoribb is a népdalokban. Igaz azonban, hogy logikailag nehezen fér meg egymással a reménytelen szerelem és a rügyező, bimbózó fa képe. Rádásul előfordul az is, hogy száraz ágra szállnak a madarak, de találtam olyan dalt is, amelyik azt hangsúlyozza, hogy a madár nem száll a száraz ágra, csak a zöldellőre, tehát ez sem zárja ki a 'rügyező fa' jelentés valószínűségét. „...S ott sem szállott szép zöld ágra, / S ott es szállott száraz ágra” (Magyarfalu, FARAGÓ–JAGAMAS é. n. 186). „Elfonnyadott a szép zöld ág; / Madár sem száll reá immár” (Szekelyföld, ORTUTAY–KATONA 1970. 2: 126). „Száz ágrul messze elszáll a madár, / Addig repül, míg zöd ágra nem tanál” (Debrecen, ORTUTAY–KATONA 1970. 1: 365). Az élő fáról a sírra ültetett fa is eszünkbe juthat, csak kérdéses, hogy feltételezhetünk-e a dalok szövege mögött ekkora tudatosságot.

Az általam ismert szövegnek két variánsát találtam, mindkettő a szintén Mezőségen fekvő Székről származik. Az egyik más képet használ, így nem ad eligazítást a fa milyenségére nézve. „S adott volna ja ja [!] szívünkbe jegy [!] kősziklát, / Hogy sohasem ismertük volna egymást” (MNT. 7: 193). A másik változatot egy énekudásáról híres széki ember, Csorba János jegyzi fel faluja hagyományiról és katonaemlékeiről beszámoló könyvében. Nála a szöveg így szól: „Mért nem adott szívünkbe egy *lombos* fát / Bús gerlice azon sírná ki magát” (CSORBA 2001: 29). Itt talán szövegromlással állunk szemben. Valószínűbb, hogy a kevésbé általánosan használt *gombos*-ból lett a *lombos*, és nem fordítva. A *lombos* > *gombos* irány nehezen képzelhető el, bármelyik fajta *gombos* fáról legyen szó.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy dolgozatom nyelvi alapú, és nem motívumvizsgálat, nem volt céloom a szöveg összes variánsának összegyűjtése, bár lehet, hogy ez

fontos tanulságokkal szolgálna, és esetleg közelebb vinne a megoldáshoz. Szintén hasznos lenne a régi magyar költészet átböngészése. Azokban a virágének-antológiákban, amelyeket átnéztem (SZABÓ T. 1969.; STOLL 1956.), nem szerepel a *gomb* 'rügy' vagy 'bimbó' jelentésben.

Úgy gondolom, a fentiek alátámasztják, hogy az eredeti dalban, amelyet nem találtam meg, szerepelhetett a *gombos fa* kifejezés. Hogy mit is jelent pontosan, azt pusztán nyelvi alapon nem lehet megállapítani, akár 'fejfa', akár 'rügyező fa' értelemben használhatta az énekes.

A hivatkozott irodalom

- BALASSA IVÁN 1989. A magyar falvak temetői. Corvina, Bp.
- Ball. = BALLAGI MÓR, A magyar nyelv teljes szótára 1–2. Pest, 1867–1872.
- BARTÓK BÉLA – KODÁLY ZOLTÁN é. n. Népdalok. Bp.
- BOHA JUDIT 1983. Páka szarvasmarhanevei. Magyar Névtani Dolgozatok 39. ELTE, Bp.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, A magyar nyelv szótára 1–6. Pest, 1862–1874.
- CSORBA JÁNOS 2001. Bár emlékezete maradjon meg... Magyar Könyvklub, Bp.
- CSÜRY BÁLINT 1930. Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. Erdélyi Múzeum 35/4–6: 155–76.
- EGYED MÁRIA 1983. Orosztony szarvasmarhanevei. Magyar Névtani Dolgozatok 47. ELTE, Bp.
- ÉKsz.¹ = Magyar értelmező kéziszótár, szerk. JUHÁSZ JÓZSEF – SZÖKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972.
- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Bp., 1959–1962.
- EWUng. = Etimologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993–1995.
- FARAGÓ JÓZSEF – JAGAMAS JÁNOS é. n. Moldvai csángó népdalok és népballadák. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- GÁLFFY MÓZES – MÁRTON GYULA 1987. Székely nyelvöldrajzi szótár. Akadémiai Kiadó, Bp.
- GYERGYÁK KRISZTINA 1986. Magyarországi szarvasmarhanevek 1985-ben. Magyar Névtani Dolgozatok 63. ELTE, Bp.
- HORVÁTH JÁNOS 2005. Horváth János irodalomtörténeti munkái 1. Osiris Kiadó, Bp.
- IMPLÓM JÓZSEF 1978. A szarvasmarhanevek. Magyar Nyelv 122–6.
- JÁRDÁNYI PÁL szerk. 1961. Magyar népdaltípusok. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KÓS KÁROLY 1975. Ékes fejfáinkról. In: OLASZ FERENC, Fejfák. [Utószó: KÓS KÁROLY.] Magyar Helikon, Bp. 170–97.
- LAJTHA LÁSZLÓ 1954. Széki gyűjtés. Zeneműkiadó, Bp.
- KNAUSZ ÁGNES 1981. Kutya-, ló-, és szarvasmarhanevek Miklósfán. Magyar Névtani Dolgozatok 16. ELTE, Bp.
- MARKÓ IMRE LEHEL 1955. A kiskanizsai szőlőművelés. In: MORVAY PÉTER – IGAZ MÁRIA – SIMON JÓZSEFNÉ szerk. Népiünk hagyományából. Néprajzi leírások a társadalmi néprajzi gyűjtők munkáiból. Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 27–37.
- MARKÓ IMRE LEHEL 1981. Kiskanizsai szótár. Akadémiai Kiadó, Bp.
- MÁRTON GYULA 1945. A kolozsmegyei Borsavölgy állatnevei. Kolozsvár.
- MÁRTON GYULA 1960. Adalékok a bilingvizmus kérdéséhez. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 4/3–4: 269–96.

- MNT. 4. = A Magyar Népzene Tára 4. Párosítók. Szerk. BARTÓK BÉLA – KODÁLY ZOLTÁN. Sajtó alá rendezte: KERÉNYI GYÖRGY. Akadémiai Kiadó, Bp., 1959.
- MNT. 7. = A Magyar Népzene Tára 7. Népdaltípusok 2. BARTÓK BÉLA – KODÁLY ZOLTÁN szerkesztése alapján JÁRDÁNYI PÁL rendszerében szerk. OLSVAI IMRE. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.
- MNyA. = A magyar nyelvjárások atlasza 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968–1977.
- MTsz. = Magyar tájszótár 1–2., SZINNYEI JÓZSEF. Bp., 1893–1901.
- NAGY GÉZA 1981. A bodrogi Karcsa állatnevei (1959–1979). Magyar Névtani Dolgozatok 22. ELTE, Bp.
- OLOSZ KATALIN 1982. Ha folyóvíz volnék. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.
- OrmSz. = Ormánysági szótár, KISS GÉZA – KERESZTES KÁLMÁN. Akadémiai Kiadó, Bp., 1952.
- ORTUTAY GYULA – KATONA IMRE 1970. Magyar népdalok 1–2. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- PAULUSZ JULIANNÁ 1981. Szarvasmarhanemek Nagykanizsa környékén. Magyar Névtani Dolgozatok 20. ELTE, Bp.
- RMNyA. = A romániai magyar nyelvjárások atlasza 1–. Gyűjt. MURÁDIN LÁSZLÓ – szerk. JUHÁSZ DEZSŐ. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó, Bp., 1995–.
- STOLL BÉLA 1956. Virágénekek és mulatónóták. XVII.–XVIII. század. Magvető, Bp.
- SZABÓ JÓZSEF 2000. Koppány menti tájszótár. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd.
- SZABÓ T. ATTILA 1969. Haja, haja virágom. Virágénekek. Irodalmi Kiadó, Bukarest.
- SzófSz. = Magyar szófejtő szótár, BÁRCZI GÉZA. Bp., 1941. [Reprint: Trezor Kiadó, Bp., 1994.]
- SzT. = Erdélyi magyar szótörténeti tár 1–, szerk. SZABÓ T. ATTILA [és munkatársai]. Bukarest, Bp., Kolozsvár, 1975–.
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3. (+ Mutató.) Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967–1984.
- ÚMTsz. = Új magyar tájszótár 1–. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979–.
- WeszprK. = Weszprémi-kódex. 16. század első negyede. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. A bevezetést és a jegyzeteket írta: PUSZTAI ISTVÁN. Régi Magyar Kódexek 8. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1988.

KOCSIS RÉKA